

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΝΕΑ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΡΙΓΜΕΝΗ ΣΤΗΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Ἡ σκέψη τοῦ σχολείου τοῦ μέλλοντος, σὰν μιὰ πλατιά παι-
δαγωγικὴ ἰδέα, ξεπηδᾷ στὴ Γερμανία στὴν ἀρχὴ τοῦ περασμέ-
νου αἰῶνα. Τὸν καιρὸ ἐκεῖνο σ' ὄλες τὶς περιοχὰς τῆς πνευμα-
τικῆς ζωῆς ἀνοίχτηκαν τεράστιες προοπτικές: Ὁ Κάντ συλ-
λαμβάνει τὴν ἰδέα τῆς αἰώνιας εἰρήνης. Ὁ Χέλντερλιν ὕμνει
τὸν εὐγενικὸ ἄνθρωπο, ὁ Μπετόβεν δίνει ἐκφραση στὴν ἀνθρώ-
πινη ψυχὴ, καὶ ὁ Ρούγκε δίνει τέτοια δύναμη στὴν ἐκφραση
τῶν χρωμάτων καὶ τῶν γραμμῶν, ποὺ μόλις σήμερα γίνεται κα-
ταληπτὴ. Ὁ Φίχτε δὴμος περιγράφει τὸ παραγωγικὸ σχολεῖο
καὶ τὸ σχολεῖο τῆς ζωῆς ἀπὸ μιὰ ὀλότελα ἠθικὴ ἰδεολογία, γιὰ
νὰ πετύχῃ μ' αὐτὸ τὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐγωισμοῦ,
τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς βίας σ' ἓνα νέο κόσμο τῆς θυσίας καὶ τῆς
ἐλευθερίας, τῆς αὐτοαγωγῆς καὶ τῆς αὐτοτέλειας. Στὸ δεῦτερό
του λόγο πρὸς τὸ Γερμανικὸ ἔθνος περιγράφει τὴν οὐσία καὶ
τοὺς σκοποὺς τῆς Σχολικῆς Κοινότητος (ἐτυπώθηκε στὰ 1808).
Λέει: «Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πνευματικὰ μαθήματα, θὰ γίνωνται
στὴν κοινότητα αὐτῆ τῶν μαθητῶν καὶ σωματικὲς ἀσκή-
σεις, καθὼς καὶ οἱ μηχανικὲς, μὰ ἰδανικὰ ἐξευγενισμένες
ἐργασίες τῆς γεωργικῆς καὶ μερικῶν ἄλλων ἐπαγγελμάτων (').
Βασικὸς κανόνας θὰ εἶναι ὅτι, ὅποιος ἀναδειχνεται σ' ἓνα ἀπὸ
τοὺς κλάδους αὐτοὺς τῆς ἐργασίας, θὰ ἔχῃ τὴν ὑποχρέωση νὰ
διδάξῃ καὶ τοὺς ἄλλους στὸν κλάδο αὐτὸ καὶ ἀκόμα νὰ ἀναλάβῃ
τὴν ἐποπτεία καὶ τὴν εὐθύνη μερικῶν ἐργασιῶν. Ὅποιος
βρίσκει καμμιά βελτίωση σὲ ἓναν κλάδο ἐργασίας, ἢ κάτι, ποὺ
τὸ σύστησε ὁ δάσκαλος, τὸ πήρε καὶ τὸ δούλεψε μόνος του,
χωρὶς ἐγνοεῖται νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὶς ἄλλες του ὑποχρεώσεις
τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐργασίας, δὲν πρέπει νὰ περιμένῃ
καμμιά ἀμοιβή, γιατί στὴν σχολικὴ αὐτὴ κοινότητα ὅλοι εἶναι
ἴσοι στὰ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Οὐτὲ καὶ ἀπλὸ ἐπαινο
πρέπει νὰ περιμένῃ, γιατί ἡ ἀρχικὴ σκέψη στὴν Κοινότητα αὐ-
τῆ εἶναι ὅτι ὁ καθένας κάνει μόνο τὸ καθῆκον του. Παρὰ μόνος

(1) Πρβ. καὶ τὴν πλατιά περιγραφὴ τοῦ Φίχτε στὸ 10ο λόγο.

του θα αμείβεται με τή χαρά, πού του προξενεί ή εργασία του. γιά τήν κοινότητα και τήν επιτυχία της. Στην κοινότητα αυτή, κάθε επιτυχία δημιουργεί τήν ανάγκη της καταβολής νέας εργασίας και νέων κόπων. Και ακριβώς τὰ πιά δραστήρια μέλη της Κοινότητας θα άγρυπνούν παλλές φορές όταν οι άλλοι κοιμούνται και θα συλλογίζονται όταν οι άλλοι παίζουν».

Με τὸ ἴδιο πνεῦμα μιλεῖ καί ὁ φόν Στάϊν στήν πολιτική του διαθήκη τῆς 24 Νοεμβρίου 1808: «Τὰ περισσότερα ὅμως ἀπ' αὐτά θά τὰ περιμένωμε ἀπό τήν ἀγωγή καί τή διδασκαλία τῆς νεολαίας». Ἐπίσης ἔταν συσταίνη «τή μέθοδο ἐκείνη, πού στηρίζεται στήν ἐσωτερική φύση τοῦ ἀνθρώπου», ὅταν τονίζη τήν ἀνάγκη «κάθε πνευματική δύναμη νά ἀναπτύσσεται ἀπό τὰ μέσα πρὸς τὰ ἔξω», φαίνεται καθαρά ὅτι ἕρσεται κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ Ρουσσώ, τοῦ Πισταλότσι καί τοῦ Φίχτε. Ἐξέρομε μάλιστα ὅτι ὁ Πισταλότσι ἐτράβηξε καί πέρα ἀπό τήν παιδαγωγική - δημιουργική αὐτή ἰδέα καί προαιστάνθηκε τῇ δύναμη τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Ἐξέρει ὁ Πισταλότσι τῇ βλάβῃ τῆς ἐμποριοκρατικῆς ἐργασίας τῶν παιδιῶν, ἔχει ὅμως τήν διαίσθηση ὅτι μέσα σ' αὐτή κρύβονται παιδαγωγικῆς δυνάμεις: «Τὸ ἰδανικὸ τῆς ζωῆς μου περιλάβαινε τῇ γεωργικῇ, τὸ ἐργοστάσιο καί τὸ ἐμπόριο. Εἶχα τήν ἐντύπωση ὅτι τὰ τρία αὐτά ἀποτελοῦσαν τὸ ἠδαιωδέστερο μέρος τοῦ προγράμματός μου. Καί ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, καί με ὄλες τίς περιπέτειες τῆς ζωῆς μου, πολὺ λίγο ἀπομακρύνθηκα ἀπὸ τίς τότε ἀντιλήψεις μου γιά τίς βάσεις τοῦ προγράμματός μου». Κατόπι περιγράφει στήν πρώτη ἐπιστολή του στόν Γκέσνερ στὰ 1801 τοὺς λόγους, πού ἔκαμαν νά ναυαγήσῃ ἡ ἐπιχείρησή του στό Νόιχοφ (1). Ἐπρεπε νά δημιουργηθῇ ἀκόμα ἀνείπωτη δυστυχία, παιδική δυστυχία, σάν συνοδευτικὸ φαινόμενο τῆς ὁρμῆς τοῦ μεγάλου καπιταλισμοῦ, ὅσπου προσεκτικοί παρατηρηταὶ ἀνακαλύψουν στήν ἔρευνα τῆς δυστυχίας τῶν παιδιῶν τῆς Ἀγγλίας, τὸ σπέρμα τοῦ μέλλοντος. Τῇ σκέψῃ αὐτῇ, βγαλμένη κοινωνιολογικά ἀπὸ τίς οἰκονομικῆς συνθηκῆς, γιά τὸ μελλοντικὸ σχολεῖο, σάν ἀποτέλεσμα τῆς οἰκονομικῆς ἐπανάστασης, πού ἔφερε ἡ εργασία τῆς μηχανῆς ὡς ἀποτέλεσμα τῆς νέας κοινωνικῆς μορφῆς, πού βγήκε ἀπὸ τήν οἰκονομική αὐτῇ ἐπανάσταση—τῇ σκέψῃ αὐτῇ—ὅσο βλέπομε ἔμεῖς—διατύπωσε γιά πρώτη φορά ὁ Κάρλ Μάρξ στὰ 1867 (2).

(1) Πρὸς καί Μ. Παπαμαύρου: J. H. Pestalozzi Τόμ. Α' σελ. 89 σιν.

(2) Μποροῦμε νομίζομε νά παραλείψωμε ἐδῶ τήν διδασκαλία τῆς τεχνικῆς ἐργασίας τῶν φιλανθρωπιστῶν καί τοῦ Φρέμπελ ἅπειθ' ἀποβλέπουν μόνο στή μόρφωση τῶν αἰσθήσεων, χωρὶς καμμιά σχέση πρὸς τήν κοινωνία. Πρὸς καί Hirt: «Die Entstehung der neuen Schule», σελ. 173.

Στὸ 13 κεφάλαιο τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» γίνεται πλατεῖα ἐρευνα τῆς «Μηχανῆς καὶ Βιομηχανίας». Στὴν ἐργασία τοῦ χειροῦ, στὸ τεχνικὸ ἐπάγγελμα καὶ στὴν ἐργασία τοῦ σπιτιοῦ ἐπέρχεται ἀληθινὴ ἐπανάσταση ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῆς βιομηχανίας. Στὴν Ἀγγλικὴ βιομηχανία ὡς παράδειγμα ἀποδείχνεται πῶς, μέσα στὶς τρομερῆς οικονομικῆς συνθήκες ποὺ πρῶτα-πρῶτα ἀπειλοῦν νὰ καταστρέφουν τὰ παιδιὰ, ριζοβολεῖ μιὰ νέα παιδαγωγικὴ ζωὴ. Οἱ ἴδιοι οἱ παιδαγωγικοὶ ὄροι τῆς βιομηχανίας ἐκήρυσσαν τὴν στοιχειώδη διδασκαλία ὡς ἀναγκαστικὸ ἔρο γιὰ τὴν ἐργασία. «Πρῶτα ἐκατάλαβαν ὅτι ἦταν δυνατό νὰ συνδυασθοῦν διδασκαλία καὶ γυμναστικὴ μὲ πρακτικὴ ἐργασία τοῦ χειροῦ καὶ ἀντίθετα. Οἱ ἐπιθεωρηταὶ τῶν ἐργοστασίων ἐμάθαιναν ἀπὸ τοὺς δασκάλους ὅτι, τὰ παιδιὰ τοῦ ἐργοστασίου, ἀν καὶ ἐδιδάσκονταν τὸ μισὸ χρόνον, ποὺ ἐδιδάσκονταν εἰ τακτικοὶ μαθηταί, ἐμάθαιναν τὰ ἴδια πράγματα καὶ πολλὰς φορὰς περισσότερα. Καὶ τὸ πρᾶμα εἶναι εὐκόλο νὰ ἐξηγηθῇ. Τὰ παιδιὰ, ποὺ πηγαίνουν τὴ μισὴ μόνον μέρα στὸ σχολεῖο, εἶναι πάντοτε ἄριστά καὶ ἐπιδεικτικὰ τῆς διδασκαλίας. Τὸ σύστημα μισῆς ἐργασίας καὶ μισοῦ σχολεῖου ἔκανε ὥστε ἡ μιὰ ἐργασία νὰ εἶναι ξεκούρασμα γιὰ τὴν ἄλλη καὶ ἐπομένως καταλληλότερη γιὰ τὰ παιδιὰ, παρὰ τὴν ἀδιάκοπη συνέχεια ἐνός ἀπὸ τὰ δύο, ἐργασίας, ἢ σχολεῖου. Ἐνα παιδί, ποὺ κἀθεται ἀπὸ τὸ πρῶν στὸ σχολεῖο καὶ μάλιστα μὲ τὴ ζέστη, δὲ μπορεῖ νὰ παραβῆ μ' ἕνα ἄλλο, ποὺ ἔρχεται ἄριστὰ καὶ κεφάλτο ἀπὸ τὴν ἐργασία». Ἄλλες σχετικῆς νύξεις γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βρίσκουμε στὸ λόγο τοῦ Σένιερ στὸ κοινωνιολογικὸ συνέδριον τοῦ Ἐδιμβούργου στὰ 1863. Ἐδῶ παρατηρεῖται ὅτι ἡ ἀδιάκοπη διδασκαλία ὅλη τὴν ἡμέρα στὰ παιδιὰ τῆς μέσης καὶ κατώτερης τάξης αὐξάνει ἀσκοπα τὴν ἐργασία τῶν δασκάλων «ἐνῶ καταστρέφει τὴν υγεία καὶ τὴν ἐνεργητικότητά τῶν παιδιῶν». Ἀπὸ τὸ ἐργοστασιακὸ σύστημα, ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ παρακολουθῆσθαι στὸν Ρόμπερτ Ὀουεν (1), βγήκε τὸ σπέρμα τῆς ἀγωγῆς τοῦ μέλλοντος, ἡ ὁποία, ὅσοι ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ἡλικία τῶν παιδιῶν, συνδυάζει τὴν παραγωγικὴν ἐργασία μὲ διδασκαλία καὶ γυμναστικὴ. Καὶ μάλιστα ὅχι σὰν μέθοδος γιὰ τὴν αὐξηση τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ σὰν τὴ μόνη μέθοδος γιὰ τὴ δημιουργία πολύμερα ἀναπτυγμένων ἀνθρώπων».

Γιὰ νὰ μπορέσθαι κανεὶς νὰ ἐκτιμῆσθαι ὅπως πρέπει τίς ἐκθέσεις αὐτῆς τῶν ἐπιθεωρητῶν, πρέπει νὰ ἔχη μιὰ ἰδέα τῆς ζωῆς

(1) Ρόμπερτ Ὀουεν. Ἀπὸ τὰ 1802 διεθυντὴς ἐνός ἐργοστασίου βαμπακιοῦ στὸ Νότ-Λάνρκ. Κατάρθωσε, μὲ τὸ διαφωτισμὸ τῶν μεγάλων, τὴ παιδαγωγίαν τῶν παιδιῶν καὶ ἄλλων κοινωνικῶν μέτρων, νὰ δημιουργηθῆ μιὰ πλοῦσια καὶ εὐτυχισμένη σοσιαλιστικὴ κοινότης.

των παιδιών στα αγγλικά εργοστάσια, να έχη μιὰ ιδέα τῆς λυπηρῆς κατάστασης τῆς δημοτικῆς ἐκπαίδευσης τῆς Ἀγγλίας στα χρόνια αὐτά (Πρβ. Ντίκενς). Ὁ Μπερνστάιν σημειώνει ὅτι ἡ πρόοδος τῆς ἐκπαίδευσης τῆς Ἀγγλίας ἀρχίζει ἀπὸ τὰ 1867, ὅποτε, μὲ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου, δόθηκε τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα στοὺς ἐργάτες τῶν πόλεων : «Τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο ὑπάρχει κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ὡς τότε ὑπῆρχαν μόνο ἰδιωτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα. Ἡ φοίτηση στὰ σχολεῖα στὰ 1865 ἦταν τὰ 4,38 τοῖς ἑκατὸ τῶν κατοίκων, στὰ 1896 τὰ 14,2. Στὰ 1872 τὸ Κράτος ἔδινε γιὰ τὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση 15 ἑκατομμύρια μάρκα, στὰ 1896 ἔδινε 127 ἑκατομμύρια τὸ χρόνο» (1).

Τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης, ποὺ βγήκε μετὰ τὸ διωγμὸ τῶν σοσιαλιστῶν στὰ 1891, διατυπώνει στὴν πέμπτη του παράγραφο : «Μόνο ἡ μετατροπὴ τῆς καπιταλιστικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς, τῆς γῆς, τῶν μεταλλείων καὶ ὀρυχείων, τῶν ἀκατεργάστων ὕλων, ἐργαλείων, μηχανῶν, μέσων συγκοινωνίας σὲ κοινὴ κοινωνικὴ ἰδιοκτησία, καὶ ἡ μετατροπὴ τῆς παραγωγῆς ἐμπορεύματος σὲ σοσιαλιστικὴ παραγωγή, ποὺ νὰ ἐνεργῆται γιὰ τὴν κοινωνία καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνία, μπορεῖ νὰ κάμῃ, ὥστε ἡ μεγάλῃ ἐπιχείρηση καὶ τὰ κέρδη της, ἀπὸ πηγῆ τῆς δυστυχίας καὶ τῆς καταπίεσης ποὺ εἶναι τώρα, νὰ γίνῃ πηγῆ τῆς μεγαλύτερης εὐτυχίας καὶ πολύμερης τελειοποίησης τοῦ ἀνθρώπου τῶν προλεταριακῶν τάξεων».

Ὁ Καούτσκυ (2) ἐξηγώντας τὰ παραπάνω, παρατηρεῖ : «Γιὰ τοὺς μορφωμένους ὅμως ἡ μόρφωση κατάντησε καθαρὸ ἐμπόρευμα, ὅπως εἶδαμε. Δὲν ἔχουν οὔτε καιρὸ οὔτε ὄρεξη νὰ ἐρευνήσουν τὴν ἀλήθεια, νὰ ἀφοσιωθοῦν σὲ ἰδανικά. Ὁ καθένας τους θάφτεται στὴν εἰδικότητά του καὶ θεωρεῖ χαμένο κάθε λεπτὸ τῆς ὥρας, ποὺ διαθέτει γιὰ νὰ μάθῃ κάτι, ποὺ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ ἐμπορευθῆ». Γιὰ τὴν ἐργασία τῆς μηχανῆς καὶ τὸ προλεταριάτο λέει : «Ἡ πρώτη συνέπεια τῆς μονοτονίας καὶ τῆς μηχανικῆς μορφῆς τῆς ἐργασίας γιὰ τὸν προλετάριο εἶναι ἡ ἀπονέκρωση τοῦ μυαλοῦ του :

«Ἡ δευτέρη ὅμως συνέπεια εἶναι ἡ ἀγανάκτηση, ποὺ αἰσθάνεται γιὰ τὴν παράταση τῆς ἐργασίας. Γιὰ τὸν προλετάριο ἡ ἐργασία δὲ σημαίνει ζωὴ». . . . «Ἀκόμα μιὰ ἄλλη συνέπεια βγαίνει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, μὲ τὴ μηχανή, ἔχασε ἡ ἐργασία τὸ πνευματικὸ της περιεχόμενο : Οἱ πνευματικὲς δυνάμεις τοῦ προλεταρίου δὲν δουλεύονται στὴν ἐργασία του, ὅπως τοῦτο συμ-

(1) Μπερνστάιν : «Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe der Sozialdemokratie», σελ. 179.

2. «Das Erfurter Programm» erläutert von Karl Kautsky,

βαίνει σὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐργασία μένου ἀχρησιμοποίητες, νεκρές. Τόσο ὁμοίως πρὸς ζωὴν εἶναι ὁ πόθος τοῦ προλεταρίου νὰ ἐργαστῆ, νὰ ἐνεργήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐργασία του, ἔταν τοῦ μένη λίγος καιρός». «Ὅχι ἡ ἐλευθερία τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὴν ἐργασία ὅσο ἐπιτρέπει ἡ μηχανὴ μέσα σὲ μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία, θὰ χάριση στὴν ἀνθρωπότητα τὴν ἐλευθερία τῆς ζωῆς, τὴν ἐλευθερία τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἐνέργειας, τὴν ἐλευθερία τῆς ἀνώτερης ἀπόλαυσης».

Σημαντικὲς γιὰ τὴ θεμελίωσις τοῦ σχολείου τοῦ μέλλοντος εἶναι καὶ οἱ παρατηρήσεις, ποὺ κάνει ὁ Φρειδερίκος Ἐγγκελς στὸ πολεμικὸ του ἔργο: «Ἡ ἀναστάτωση τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὸν κύριον Ὀύγκεν Ντύριγκ». Σχετικὰ μὲ τὸ ρόλο τῆς οἰκογένειας, παρατῆρεῖ:

«Ὅπως ὁ κύριος Ντύριγκ ἄλλοτε ἐνόμιζε ὅτι μπορούμε νὰ ἀντικαταστήσωμε τὸν καπιταλιστικὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς μὲ τὸν κοινωνικόν, χωρὶς νὰ ἀλλάξωμε καθόλου τὴν ἴδια τὴν παραγωγή, ἔτσι φαντάζεται καὶ τώρα ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ ξεκολλήσωμε τὴν μοντέρα ἀστικὴ οἰκογένεια ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ τῆς δάσφης χωρὶς μ' αὐτὸ νὰ ἀλλάξωμε καθόλου τὴ μορφή τῆς. Ἡ μορφή τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας εἶναι γι' αὐτὸν τόσο ἀμετάβλητη, ὥστε ἀναφέρει γιὰ τὴν ὑποστήριξιν τῆς γνώμης του καὶ τὸ «Ρωμαϊκὸ δίκαιο» καὶ λέει πὼς μπορεῖ μόνο νὰ φανταστῆ μιὰ οἰκογένεια «ποὺ μεταδιβάξει κληρονομία», δηλαδὴ ποὺ κατέχει. Οἱ οὐτοπισταὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ στέκονται ἀληθινὰ πέρα ἀπὸ τὸν κύριον Ντύριγκ. Αὐτοὶ ἐπιδιώκουν, μὲ τὴν ἐλεύθερον κοινωνικοποίησιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴ μετατροπὴ τῆς ἰδιωτικῆς ἐργασίας τοῦ σπιτιοῦ σὲ δημόσια μεγάλη βιομηχανία, νὰ πετύχουν καὶ τὴν κοινωνικοποίησιν τῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἐλεύθερον ἀμοιβαίαν σχέσιν τῶν μελῶν τῆς οἰκογένειας».

«Ἐββαία κατὰ λέει καὶ ὁ κύριος Ντύριγκ ὅτι, στὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία πρέπει νὰ συνδυασθοῦν ἐργασία καὶ ἀγωγή καὶ ἔτσι νὰ ἐξασφαλισθῆ μιὰ πολύμηρη τεχνικὴ μόρφωσις καὶ μιὰ πρακτικὴ βάση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀγωγῆς. Καὶ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἐξηπηρετεῖ τὸν σοσιαλισμό». (Σελ. 349).

Μὲ μιὰ βαθειὰ ἀνάλυσιν ὅλης τῆς ἐξέλιξης τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, καθορίζει ὁ Müller-Lyer τίς κατευθύνσεις τῆς ἐξέλιξης τῆς οἰκογένειας. Διαπιστώνει τὴν ὀπισθοδρομικότητα τῆς οἰκογένειας. Ἡ οἰκογένεια παραχωρεῖ τὴν μιὰ κατόπι τῆς ἄλλης ὅλες τῆς τίς ἐνέργειες. Ὡς τώρα ἡ οἰκογένεια κατάρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἑστέες τίς ἐνέργειες:

1. Τὸ νικοκυριὸ τοῦ σπιτιοῦ.
2. Τὴν παραγωγή, ἀνατροφή καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν παιδιῶν.

3. Τὸν κανονισμό τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ.
4. Τὸν κανονισμό τῆς τροφῆς τῶν παιδιῶν.
5. Τῆ διατήρησιν καὶ περιποίησιν τῶν ἀσθενῶν καὶ γερόντων.
6. Τὴν κατοχὴ καὶ διαδίδασιν τῆς ἰδιοκτησίας, καθὼς καὶ τοῦ κεφαλαίου καὶ τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς.
7. Τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἐπαγγέλματος.

Ὁ Müller - Lyer, ἀπὸ τὸν ὅποιο παίρνουμε τὸν κατάλογο αὐτὸς, λέγει ὅτι, καὶ αὐτὲς οἱ ἐνέργειαι τῆς οἰκογένειας κινδυνεύουν νὰ περικυκλωθοῦν ἀπὸ τὴν κοινωνία. Περισσότερο ἀπ' ὅλες αὐτὲς τίς ἐνέργειαι ἐξετάζει τὴν ἀνατροφή καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν παιδιῶν. (1)

Τὴν ἐννοίαν τῆς ἀγωγῆς διατυπώνει παρόμοιον ὅπως καὶ ὁ Barth διατυπώνει τὴν ἀρχή, ποὺ εἶδαμε στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου τούτου, ὡς «τὴ μεταδίδασιν τῶν κατακτήσεων τοῦ πολιτισμοῦ, τῶν ἀξιών τῆς παράδοσης, στὴ νέα γενεά». Τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἀγωγῆς γίνεται δυσκολώτερον ὅσο ὑψώνεται ὁ πολιτισμός. Σὲ κατώτερα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ ἀρκεῖ γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ἡ οἰκογένεια. Σὲ ἀνώτερον ὅμως πολιτισμὸς χρειάζονται εἰδικὰ μορφωμένοι παιδαγωγοί.

«Τὸ σχολεῖο εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα μιανῆς τεράστιας ἐξελικτικῆς γραμμῆς, στὴν ὁποία ἡ οἰκογενειαρχικὴ ἀγωγή παραμερίζεται καὶ ἀντικατασταίνεται ἀπὸ τὴν παιδαγωγικὴν (ἢ κοινωνικὴν) ἀγωγήν. Τὸ φαινόμενον ἔχει τόσο κυριαρχήσει στὴν ἐποχὴ μας, ὥστε σχεδὸν ὁλόκληρη ἡ διδασκαλία, δηλαδὴ ἡ μόρφωσις τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ χεριοῦ βρῖσκεται στὰ χέρια τοῦ σχολείου, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ σημαντικώτερη μόρφωσις τοῦ χαρακτήρα (ἢ καθῆαυτοῦ «ἀγωγῆ») βρῖσκεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὰ χέρια τῆς οἰκογένειας».

Ὁ Müller - Lyer ἀπαριθμεῖ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους, κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ οἰκογένεια δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀνταποκριθῆ στὸ ἔργο αὐτὸ τῆς ἀγωγῆς:

Πρῶτα-πρῶτα οἱ γονεῖς δὲν ἔχουν καιρὸ. Ἐπειτα δὲν ἔχουν καὶ τὴ σχετικὴ ἰκανότητα. («Καὶ ἡ πεῖρα μᾶς λέει ὅτι, ἐκεῖναι ἀκριβῶς οἱ γονεῖς εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἔχουν παιδαγωγικὴ ἰκανότητα, οἱ ὅποιοι οὔτε ἰδέαν ἔχουν τῶν δυσκολιῶν τῆς διαπαιδαγώγησιν τῶν παιδιῶν—τῆς ψηλότερης αὐτῆς ἀπὸ ὅλες τίς τέχνας») Ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, τρίτον, λείπει τὸ ἀνάλογον ὕψος τοῦ πολιτισμοῦ: «Γι' αὐτὸ, στὰ ἐγγέα δέκατα τῶν περιπτώσεων, διατηρεῖ τὸ πνεῦμα κατώτερων σταδίων τῆς ἠθικῆς». Τέταρτον, τὰ παιδιά πρέπει νὰ μορφώνωνται κοινωνικά. Ὅσο ὅμως πιά

(1) «Die Familie», σελ. 284 συν.

πολύ διαδίδεται τὸ σύστημα τῶν δύο παιδιῶν τόσο περισσότερα ἐπιμοιωνῶνται τὸ παιδί μέσα στὴν οἰκογένεια. «Μόνο στὴ συν-
 αναστροφή μὲ ἄλλα παιδιά γίνεται ὁ ἄνθρωπος κοινωνικός. Μό-
 νο μέσα στὴν κοινωνία μορφώνεται τὸ πνεῦμα καὶ ἡ καρδιά τοῦ
 ἀνθρώπου μὲ τὸ σωστό τρόπο». «Τέλος ἡ ζωὴ τῶν μεγαλυπό-
 λεων ἐπηρεάζει βλαβερὰ τὰ παιδιά».

Εἶναι περὶ τοῦ νὰ ἐξετάσωμε λεπτομερειακὰ τὴ δυστυχία
 αὐτὴ τῆς μεγαλοπόλης, ἂν καὶ εἰ ἀριθμοὶ μιλοῦν συγκλονιστι-
 κά. Ἀκόμα πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἡ κατάστασις ἦταν λυπηρὴ. Εἶναι
 ἀνεκτίμητη ἡ ὑπηρεσία τοῦ Adolf Damaschke, ποῦ πῆρε τὸ
 δαυλὸ τῆς ἀλήθειας καὶ φώτισε τὰ βαθύτατα στρώματα τῶν κα-
 τοίκων τῆς μεγαλοπόλης. Πρέπει μὲ προσοχὴ νὰ διαβάσωμε τὸ
 β' μέρος τοῦ βιβλίου του: «Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ
 βιομηχανικὴ ἐξέλιξις». (1. Θέσις καὶ σημασία τοῦ προβλήματος
 τῆς κατοικίας). Πρέπει νὰ διαβάσωμε καὶ ὅσα λέει γιὰ τὸν Εὐρω-
 παϊκὸ πόλεμο, καὶ τότε θὰ καταλάβωμε πόσο τραγικὴ εἶναι
 ἡ ὑπόθεσις τῆς κατοικίας, ποῦ στὴν ἑλλειψή της νοιώ-
 θοῦμε μιά τῆς μόνο πλευρά. Θὰ καταλάβωμε πόσο τὸ πρόβλημα
 αὐτό, στίς πόλεις καὶ στὴν ὑπαίθρο, εἶναι μπλεγμένο μὲ τὴν
 κυριαρχία τῆς παλιᾶς κοινωνίας. Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τὸ ζή-
 τημα αὐτὸ ἐξεταζόταν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ πολιτικὰ κόμματα.
 Βρέθηκαν τότε ἀπ' ὅλους τοὺς κύκλους τοῦ λαοῦ μας φίλοι τῆς
 μεταρρύθμισης τοῦ ἐδάφους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἡ ἀφάνταστη
 σημασία τῆς μεταρρύθμισης αὐτῆς εἶχε κατανοηθῆ σ' ὅλη τὴ
 Γερμανία. Ὅσοι δημῶς ἠλπίσαν ὅτι, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, θὰ φτά-
 ναμε σ' ἓνα εὐχάριστο ἀποτέλεσμα, ἔμαθαν κατὰ τὴ διάρκεια
 τοῦ πολέμου ὅτι, μὲ τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀρμοδίων ἀρχῶν, ἡ με-
 ταρρύθμιση τοῦ ἐδάφους θυσιάστηκε στὴν ἀγάπη τῆς ἀρχουσας
 κοινωνίας». (1) Καὶ ἐλπίζομε ὅτι αὐτοὶ ὅλοι ἐκατάλαβαν ὅτι τὸ
 πρόβλημα αὐτὸ θὰ λυθῆ μόνο μὲ τὸν ταξικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἀ-
 γώνα, ὅτι θὰ τὸ λύσῃ μόνο ἡ νέα κοινωνία τῆς τέταρτης τάξης.
 Ὅποιος νομίζει πῶς μπορεῖ σήμερα, σ' ἓνα καπιταλιστικὸ κρά-
 τος καὶ σὲ μιά οἰκογενειαρχικὴ κοινωνία, νὰ ἐφαρμόσῃ μιά δ-
 ποιαδήποτε μεταρρύθμιση τοῦ ἐδάφους, εἶναι ονειροπόλος καὶ οὐ-
 τοπιστής. Γι' αὐτὸ δὲ γελιέται κανεὶς σκεπτικὸς ἄνθρωπος ὅσοι-
 δήποτε ἐνθαρρυντικὰς δεδαιώσεις καὶ ἂν μαζέψῃ ἀπὸ τὰ καθο-
 λικά καὶ εὐαγγελικά στρατόπεδα, ἀπὸ τὰ κόμματα καὶ τὰ σω-
 ματεῖα, ἀπὸ ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας. Ὅταν ὁ σεβαστὸς
 αὐτὸς ὁδηγὸς καὶ ἀγωνιστὴς τῆς μεταρρύθμισης τοῦ ἐδάφους
 κλείσῃ τὰ μάτια του, θὰ πεθάνῃ καὶ τὸ ἔργον του. Μόνο μὲ τὴν

(1) Πρβ. καὶ τὴ συζήτησις τοῦ Χέλφριγ καὶ Νταμάσκε στὸ 20 τεῦχος
 τοῦ «Bodenreform»:

πλατιά βάση μανθής σοσιαλιστικής αναγέννησης της κοινωνίας είναι δυνατή ή μεταρρύθμιση του έδαφους, μόνο μ' αυτή τή βάση είναι και ή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δυνατή.

Τό ξεχώρισμα τών προβλημάτων (έδαφική, σχολική μεταρρύθμιση, μεταρρύθμιση της ζωής) είναι σήμερα και σκόπιμο και ωφέλιμο και αναγκαίο. Βλαβερό αποβαίνει τό ξεχώρισμα αυτό όταν χαθή ή συνείδηση ότι στο βάθος τά προβλήματα αυτά είναι αλληλένδετα. Γιατί νά χαθή ή δύναμη όλων εκείνων, που δε μπορούν νά ιδούν ως τό βάθος τών προβλημάτων και νά καταλάβουν ότι όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις είναι εξηρητημένες από τή μιá βασική μεταρρύθμιση, τήν οικονομική και κοινωνική, μά μπορούν ωστόσο νά βοηθήσουν στο ώριμασμα τών μερικών προβλημάτων; Όποιος μπορεί νά βάλλη χέρι και νά βοηθήση στα χωριστά προβλήματα, έξυπηρετεί, χωρίς νά τό θέλη και χωρίς νά τό καταλαβαίνει, τή γενική μεταρρύθμιση. Γι' αυτό δέν πρέπει νά εμποδίζεται. Πρέπει μόνο νά προσέχουμε μήπως οργανώσεις, που πρέπει νά είναι μέσα πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτό, μεταβληθοῦν σὲ αὐτοσκοπὸ. Τὴν ἴδια ἐκείνη στιγμή πρέπει νά χτυπηθοῦν και νά διαλυθοῦν. Τέτοιες οργανώσεις πρέπει τὸ γληγορότερο νά αποδοῦν περιττές. Πρέπει νά εἶναι παραπόταμοι που χύνονται στο μεγάλο ποτάμι τῆς κοινωνικῆς ἐπανάστασης και δυναμώνουν τὸ ρεύμα του και βαθαινουν τὴν κοίτη του.

Ἐκτός ἀπὸ τίς ἀνάγκες τῆς κατοικίας πρὶν ἀπὸ τὸ πόλεμο, που ἐξαιτίας τοῦ πολέμου ἔγιναν δξύτερες, και ἄλλες λυπηρὲς συνθήκες ἐπηρεάζουν βλαβερά τὴ ζωὴ. Ἄς σκεφτοῦμε τοὺς ἀτυχεῖς γάμους και τὰ παιδιὰ τέτοιων γάμων. Ἄς σκεφτοῦμε τὰ ἐξώγαμα παιδιὰ, τὴν κατάσταση τῶν παιδῶν τῶν χήρων και ἄλλα τέτοια.

Ὁ Müller-Lyer, που τελείωσε τίς ἐρευνές του ἀπάνω στὴν οἰκογένεια στὰ 1911, ὑποδεικνύει τίς ὑποχρεώσεις τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὰ παιδιὰ. Ὑπευθυμίζει τὰ σχολικὰ συσσίτια. Στὰ 1908 στὴν πόλη Πόζεν δίνεται σὲ 733 παιδιὰ ζεστό πρωινὸ ρόφημα. Στὸ Μιλάνο ὅλα τὰ παιδιὰ ἔτρωγαν μέσα στὰ δημοσυντήρητα σχολεῖα τῆς πόλης. Τὸ Γαλλικὸ Κράτος ἐφωδίαζε τὰ παιδιὰ μὲ βιβλία και τροφή. Στὴ Γερμανία εἶχαν οργανωθῆ συσσίτια, που ἔδιναν σούπα στὰ παιδιὰ. Ἐπίσης ὑπῆρχαν ὁλοήμεροι παιδικὸι σταθμοί, νηπιακοὶ κήποι κλπ. Τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς ὑποχρέωσης τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὰ παιδιὰ ἀξέθηκε μὲ τὸν πόλεμο. Ἡ κοινωνία ἀναλαμβάνει τὰ ἀπροστάτευτα παιδιὰ και ἀντὶ τῆς μεταρρύθμισης τῶν φυλακῶν, εἰσάγει τὰ σχολεῖα ἐργασίας. Δύο παραδείγματα πρέπει νά προσέξουμε ἰδιαίτερα. Ὁ Müller-Lyer ἀναφέρει ἕνα παιδαγωγεῖο στο Φρεβέλ, κοντὰ στὴ Νέα Ὑόρκη, που ὁ Βίλιαμ Ζόρξ ἔδρυσσε στὰ 1910

για επικίνδυνα παιδιά και διοργάνωσε με την αρχή της αυτοδιοίκησης των παιδιών. «Είναι η Δημοκρατία των ελεύθερων παιδιών, που αυτοδιοικούνται κατά το πρότυπο αληθινής Δημοκρατίας. Που έχουν το δικό τους παιδικό δικαστήριο και κερδίζουν το ψωμί τους με την εργασία τους στα χωράφια ή αλλού. Η πείρα έδειξε ότι, και τα πιο άτιθασσα παιδιά υποτάσσονται με προθυμία στο θαυμάσιο αυτό σύστημα». Το αποτέλεσμα του γνωστού «Σιδηρουργείου ψυχών στο Ρέντχιλ» είναι το ακόλουθο: Ούτε 1]₀₀ από τα παιδιά τιμωρήθηκαν από δικαστήριο μετά την αποφοίτησή τους, και τα 92]₀₀ των παιδιών βρήκαν καλές θέσεις μέσα στην αστική κοινωνία. Ένα ποσοστό, που σπάνια πετυχαίνουν τα συνηθισμένα δημοτικά σχολεία. Δηλαδή: Τα αλητόπαιδα που πέρασαν από τα δικαστήρια, όταν μορφωθούν παιδαγωγικά, γίνονται καλύτεροι πολίτες από τα κανονικά παιδιά που μορφώνονται μέσα στην οικογένεια».

Αν σε αυτά προσθέσωμε και τα αποτελέσματα, που πέτυχε ο Κάρλ Βίλκερ στο άσυλο του Λίντενχοφ, κοντά στο Βερολίνο, συμπληρώνεται το παραπάνω συμπέρασμα. Ας σκεφθούμε ακόμα τα θαυμάσια αποτελέσματα, που πέτυχε η Μαρία Μοντεσσόρι σε καθυστερημένα παιδιά με τη γνωστή μέθοδό της. Και έτσι θα μπορούσε κανείς να φθάση στο συμπέρασμα ότι, για τα καθυστερημένα και ήθικα επικίνδυνα παιδιά επιτρέπεται η εφαρμογή μεθόδων, που αποφεύγονται στα κανονικά παιδιά. Είναι όμως έτσι; Ο Κάρλ Βίλκερ απομακρύνθηκε από τη θέση του και τώρα ζητά να βρή νέο σχολείο να εργαστή. Η Γερμανία είχε ένα μικρό νηπιαγωγείο κατά το σύστημα Μοντεσσόρι στο Λάγκνιτς, κοντά στο Βερολίνο, ενώ τα σχολεία Μοντεσσόρι στην Ιταλία, Ισπανία και Αμερική μετρούνται κατά εκατοντάδες. Και το ένα και μοναδικό αυτό νηπιαγωγείο άφησαν οι γερμανικές αρχές να καταστραφεί. — Καμμιά αρχή δε θεωρούσε τον εαυτό της αρμόδιο. — Συγχρόνως όμως ο υπουργός της Παιδείας της Πρωσίας έκαλοσε σε τσάι τη Μαρία Μοντεσσόρι που είχε επισκεφθή κείνες τις ημέρες το Βερολίνο, και μιλούσε μαζί της και ιταλικά. Μόλις στα 1923 ιδρύθηκε από ιδιώτες στο Βερολίνο ένα σχολείο Μοντεσσόρι.

Ο Müller-Lyer αναφέρει ακόμα τα έξοχικά Παιδαγωγεία ⁽¹⁾ και το «μεγαλοφυές δημιούργημα του Δεος Βύνεκεν» στο Βίκερσντορφ. ⁽²⁾ Και όπως ο Βίλκερ έπεσε θύμα της εχθρότητας των

(1) Ίδρυτής των παιδαγωγείων αυτών είναι ο Χέρμαν Λίτς. Σχετικά με το έργο του βλέπε τη μελέτη του Μ. Παπαμαύρου «Ο Dr Lietz και το έργο του» στο Δελτίο του Έκπαιδευτικού Όμιλου του 1919. (Μεταφραστής).

(2) Ολόκληρο το σύστημά του και τους σκοπούς, που επιδιώκει η «Ελεύθερη Σχολική Κοινότητα Βίκερσντορφ» περιγράφει ο Βύνεκεν στο βασικό του έργο «Σχολείο και Νσοκάλια», που μετέφρασε ο Μ. Παπαμαύρος. Έκδ. Κοντομάρη, Αθήνα. (Μεταφραστής).

κρατικών αρχών του Βερολίνου, όπως έκλεισε τὸ νηπιαγωγεῖο τοῦ Λάγκβιτς ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία τῶν ἀρχῶν, ἔτσι μισεῖται καὶ διώκεται καὶ ὁ Βύνεκεν. Ἐξ διαβάσει ὅποιος θέλει τὴν ἐκθεσὶ γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ Βίκεροντορφ, ποῦ μὲ ἀδυστηρότητα ἐνάντια στὸ ἴδιο ἔργο του συνέταξε καὶ δημοσίευσε ὁ Βύνεκεν. (1) Καὶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ περὶ φηρανεύσαν ἡ Γερμανία ὅτι βρῖσκεται ἐπι- κεφαλῆς τῆς παιδαγωγικῆς κίνησης!

Ὁ Müller-Lyer θεωρεῖ τὴ σημερινὴ ἀγωγή ἐμπόδιο στὸν πολιτισμό: «Στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ, τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαοῦ μας μένει στὸ ἴδιο σκότος καὶ τὴν ἴδια στενότητα, ποῦ ἔμενε ὁ μεσαιῶνας. Προπάντων ἡ μόρφωση τοῦ χαρακτήρα, ποῦ δίνεται σήμερα στὸ μοντέρνο προλετάριο, στὸ χωρικὸ καὶ τὸ συνηθισμένο πολίτη, δηλαδὴ στὴ μεγαλύτερη μάζα τοῦ λαοῦ μας, ὅχι δὲν εἶναι καλύτερη, μὰ ἴσως εἶναι καὶ χειρότερη ἀπὸ τὴ μόρφωση ἑνὸς Νέγρου ἢ Ἑσκιμώου. Καὶ ἡ αἰτία τῆς λυ- πηρῆς αὐτῆς καθυστέρησης εἶναι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἡ σημερινὴ ἀγωγή, ποῦ δίνει ἡ οἰκογένεια, ποῦ στηρίζεται σὲ πανάρχαιες δάσεις σχεδὸν βάρβαρες».

Στις ἀποδείξεις αὐτές, ποῦ προέρχονται ἀπὸ ἀνθρώπους, ποῦ ἐπισκοποῦν τίς ἐποχὲς ἀπὸ ψηλὴ σκοπιὰ, ποῦ, ἀναλύοντας τὴν κοινωνία, μᾶς ἐκθέτουν τοὺς βαθύτερους τῆς συνδυασμοῦς, θὰ προσθέσωμε τὰ λόγια ἑνὸς παιδαγωγοῦ, ποῦ ἔδωσε ὅλη τὴ δύ- ναμη τῆς ζωῆς του γιὰ τὴ μόρφωση τοῦ λαοῦ, καὶ ποῦ στὰ τε- λευταῖα βγήκε ματωμένος καὶ σακατεμένος ἀπὸ τὴν ἀντίδραση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, τοῦ Κερσενστάινερ. Λέει: "Ὅταν ἐπῆρα τὴ θέση μου, σὲ ἡλικία 25 χρονῶν, ἀποφάσισα—σιγὰ σιγὰ, νὰ μετατρέψω τὸ σχολεῖο σὲ ἕνα ἴδρυμα γιὰ τὴ μόρφωση χαρα- κτήρα μὲ μέσο τὴν καθημερινὴ ἐργασία, ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὸ ἐ- σωτερικὸ τῆς ψυχῆς τοῦ μαθητῆ. Καὶ ὅταν εἶδα ὅτι ἡ ἐργασία μόνη δημιουργεῖ τόσο λίγο κοινωνικοὺς καὶ ἠθικοὺς ἀνθρώπους, συνεδύασα μὲ τὴν ἐργασία καὶ τὴν ἰδέα τῆς Κοινότητος. Σή- μερα ὁμῶς ξέρω ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ μαζὶ πάλι δὲ φτάνουν, ἀν- μαζὶ τοὺς δὲν συνδυασθῆ καὶ μιὰ συστηματικὴ ἠθικὴ διδασκα- λία, ἡ καθημερινὴ συζήτηση ἀπάνω στὰ προβλήματα τῆς κοινο- νικῆς ζωῆς, μιὰ συζήτηση, ποῦ νὰ ξεκαθαρίζη τίς ἠθικὰς ἐννοίας καὶ νὰ ὁδηγήη σὲ ἠθικὰ ἀξιώματα τῆς πράξεως».

Κάνομε μιὰ σύντομη ἐπανάληψη:

Ὁ Μάρξ λέει ὅτι ἡ ἀγωγή τοῦ μέλλοντος συνδυάζει παρα- γωγικὴ ἐργασία μὲ διδασκαλία καὶ γυμναστικὴ.

Τὸ πρόγραμμα τῆς Ἐρφούρτης ὁρίζει ὡς πηγὴν πολύμερης

(1) Γράφηκε ὑστερα ἀπὸ ἀπαίτηση τοῦ Ρόσσου ἐπιτρόπου γιὰ τὴν ἐκ- παιδευσιν. Ἐξεδόθηκα ἀπὸ τὸν Adolf Saal στὸ Αἰουσμπουργκ.

μόρφωσης του ανθρώπου την παραγωγή, που την κανονίζει ή κοινωνία για τον εαυτό της.

Ο Καούτσκυ λέει : Η άγωγή έγινε εμπόρευμα. Έργασία και ζωή είναι για τον προλετάριο δυο διαφορετικά πράγματα. Η απελευθέρωση από την εργασία θα φέρη και την ελευθερία της ζωής.

Ο Ένγκελς λέει : Η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου θα φέρη και την κοινωνικοποίηση της άγωγής. Έννοείται ότι η εργασία και η άγωγή είναι ένωμένα.

Ο Müller-Lyer λέει : Αντί της οικογενειακής άγωγής πρέπει να εφαρμόσωμε την παιδαγωγική άγωγή. Από την οικογένεια λείπει ο χρόνος, ή ικανότητα, ή κοινωνική ζωή, το φως και ο αέρας.

Η κοινωνία πρέπει να ενεργή τή σωματική άγωγή και την ανάπτυξη του συναισθήματος του καθήκοντος. Σε άσυλα πετοχαινομε καλύτερα αποτελέσματα, παρά στα «κανονικά παιδιά». Η αίτια της καθυστέρησης του πολιτισμού μας είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος ή σημερινή οικογενειακή άγωγή.

Ο Κερσενστάινερ λέει : Στην εργασία και στην κοινοτική ζωή πρέπει να προστεθή και ή ανάπτυξη της ήθικης συνείδησης.

Μιά εικόνα του νέου αυτού σχολείου δίδει ο Φίχτε στο 10^ο λόγο του προς το γερμανικό έθνος, έπηρεασμένος από τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Πισταλότσι : «Το κύριο ζήτημα στη νέα άγωγή, λέει ο Φίχτε, είναι ή εργασία στον άγρο και τον κήπο, ή κτηνοτροφία και οι τεχνικές εκείνες εργασίες, που χρειάζονται οι μαθηταί στη μαθητική τους πόλη. (1)

Έννοείται ότι ή συμμετοχή του καθενός στις εργασίες αυτές θα είναι ανάλογη με τις δυνάμεις της ηλικίας του. Εκείνο, που πρέπει να προσέξωμε πολύ είναι ότι, οι μαθηταί πρέπει να καταλαβαίνουν το λόγο κάθε εργασίας, που κάνουν, και ότι πρέπει να έχουν τις αναγκαίες γνώσεις των εργασιών τους π. χ. της παραγωγής των φυτών, των ιδιοτήτων και αναγκών των ζώων, των άπλων νόμων της Μηχανικής κλπ. Με τον τρόπο αυτό θα μαθαίνουν τα έπαγγέλματα, που θα εξασκήσουν στο μέλλον. Έτσι θα μορφωθή π.χ. ο καλός γεωργός με άμηση έποπτεία των γεωργικών εργασιών. Και με όλη τους τή συναναστροφή με τή ζωή, μένουν όμωσ πάντα στη σφαίρα του πνευματικού κόσμου και δέν κατέρχονται σ' αυτά.

(1) Ο Φίχτε έχει ήδη ύπέσει του ότι τα σχολεία θα έχουν τον τόκο των σχολικών Κοινοτήτων με έσωτερικούς μαθητάς, όπως ήταν τα σχολεία του Πισταλότσι στο Μπούργκντορφ και Ίδερντον. (Μεταφραστής).